

ZÁVADA PÁL

Philemon

ILIA MIHÁLY 90. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Tíz évvel ezelőtt kezdtem gondolkodni azon, mit írhatnék annak a fotóalbumnak az előszavába, amelybe London Katalin gyűjtötte hazánk legnevesebb művészeinek és tudósainak portréit – azokét, akik életüknek a nyolcadik, a kilencedik, de akár a tizedik évtizedét taposták már. Az volt a könyv címe, hogy *Idő*, meg is jelent 2015-ben – és azóta bizony fájdalmas volt látni, hogy azok közül, akiket ifjúkoromtól fogva tiszteltek és szívemnek a legkedvesebbek, ki mindenki távozott az utóbbi évtizedben. A kötet szereplői közül itt most csak Ferge Zsuzsa, Heller Ágnes, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor vagy Konrád György nevét említeném.

Annak az előszóírásnak a heteiben láttam először, és nézegettem hosszan – mert London Katalin mindenkiről több képet is elküldött nekem – az akkor 80 éves Ilia Mihályról Szegeden készített felvételeket. (Azóta bárki megtekintheti ezeket a neten, ha kettejük nevére rákeres.) Az ember ilyenkor nemcsak az elegánsan öltözött férfialakot veszi alaposan szemügyre, és nem csupán az ismerős arcvonásokat fedezi föl. Hanem újra látom az ikonikus helyszíneket, gimnazista korom tereit, a múzeum előtti, a szökőkút körülötti padokat, a Tisza-parti sétányt – amelyen ki lehet gyalogolni Ilia Miska bácsi szülőfalujába, Tápéra –, a végtelen lépcsősort és a mellvédet, amelyet az 1970-es árvíz után egyik osztálytársnőm mérnök édesapja tervezett. Egy további portrésorozat háttérben pedig ott az Ady téri parkban a bölcsészkar épület, amelyben Ilia tanár úr élete java részét eltöltötte, és tanítványai – későbbi levelezőpartnerei – egész seregét kinevelte. Mennyit képzelődtem én erről a tanintézményről, amikor gimnazistaként Radnóti itteni éveiről meg a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról írtam dolgozatot a diáknapokra – de végül mégis Pécsen tanultam tovább.

Az ötven híres ember portrét fölvonultató kötet előszavában arról elmélkedtem, hogy amikor a mai értelemben vett fénykép még nem is létezett, akadtak írók, akik már-már festői megjelenítő erővel teremtettek képet egy-egy eleven emberi arcra. Ahogy nekem kéne most Ilia Mihályról 90. születésnapja alkalmából. Noha a régi írókat nem kötötte a valóságos személy vonásaihoz való hűség, hiszen fiktív portrét rajzoltak meg, még ha a megszólalásig elevennek tetszett is. De hová lett mára az a valahai írásmódor, csakúgy, mint az a korabeli arcképfestői műfaj, módszer és stílus?

Hogy e vonzó portrékönyv-vállalkozáshoz miért csatlakoztam mégis?, tettem föl a kérdést – azért, mert elbűvölt a fotóművész látásmódja és képei-nek hatóereje, másrészt merőben szubjektív okból, és az a névsorban magá-ban rejlik. Majd a szellemi pótanyámnak számító Ferge Zsuzsán kívül meg-ementettem azokat, akikről úgy volt alkalmam tanulni, műveiket elemezni, hogy emellett a velük való közelebbi-távolabbi kapcsolódások, személyes ta-lálkozások benyomásait is őrzöm. És nemcsak az irodalomhoz kötődő hiva-tásom révén volt ilyen szerencsém, kezdtem el sorolni, mint Gergely Ágnes, Ilia Mihály, Juhász Ferenc vagy Kányádi Sándor esetében, hanem azok is fon-tosak maradtak számomra, akiket a korábbi, a társadalomtudományi ismeretségeknek köszönhetek, mint Losonczy Ágnes, Huszár Tibor, Heller Ágnes vagy Komoróczy Géza. De boldog vagyok, hogy többször is milyen jókat be-szélgettem Keleti Évával vagy Konrád Györggyel és barátjával-földijével, Makk Károllyal. Kitüntetésnek tekintem továbbá, hogy halála előtt pár évvel Schweitzer József főrabbi úrral hívei szűkebb körében tölthettünk el egy estét.

Be kell vallanom, már 2015 elején, a fenti bekezdés megírásakor is elkö-vettem némi hengegő odatolakodást – elsősorban Ilia Miska bácsival szem-ben, akivel személyesen talán ha két ízben találkoztunk, futólag, és még e-mail is csak párszor váltottunk. Holott én úgy vágytam a valahai tanítványá-nak lenni! Bárcsak e minőségben is köztetek lehetnék!, néztem rá jó baráta-imra, Darvasi Lacira, Csuha Pistára vagy Szilasi Lacira, ha a tanár úrról, az örökös Tiszatáj-főszerkesztőnek számító Miska bácsiról szó esett.

Úgyhogy azt írtam róla az előszóba, hogy ő a magyar irodalom legna-gyobb szívú és legkitűnőbb memóriájú mindent-olvasója, levelezője, össze-kapcsolója-szerkesztője-szervezője és pótapja – kiemelve, hogy e sorok írója is hálával tartozik neki. És eszembe jutott még Juhász Ferencel való könyv-heti közös vendégeskedésünk Debrecenben meg a Hortobágyon, ahol őt is emlegettük. Csakúgy, mint Kányádi mesterrel, aki előadóestjein személyesen képviselte nemcsak a maga életművét, hanem az egyetemes magyar költé-szetet is: végigszavalva remekműveit, verssorokból emelt neki katedrális.

Idéztem viszont a szarkasztikus Vajda Mihályt is, hogy ő bizony olyan jeles figurákkal ért egyet, akik „az időkori frisseségről, a szellem derűjéről szóló elképzeléseket, hogy is mondjam, igen becses baromságnak tekintet-ték”. Na hiszen. És ha ez nem volna elég, fölemlégeti még azt is, hogy „a vén-ség az értelem száználmas vergődése a kimerültség és a tevékenység között”, amikor az ember megismeri a „visszavonhatatlanul” szó valódi jelentését. Az illúziótlanul szkeptikus Vajda Mihály – nemrég tőle is búcsút kellett vennünk – végül arra a konklúzióra jut, hogy „talán a mérhetetlen alkotókedv, a mér-hetetlen életszeretet teszi a legnehezebbé az öregséget”.

Úgy látszik tehát, gondoltam ekkor, hogy igencsak megoszlanak a véle-mények. És nyilván érdekes próba lett volna, ha levélben kérdezem meg

Miska bácsitól, hogy ő mit szól ehhez. Tíz év múltán pedig ahhoz, hogy születésnapi köszöntőm – amely emlegethetné az életpálya tündöklő ifjúságának évtizedeit is – ugyan miért szövegel egyfolytában csak az öregségről.

De hát nem voltunk ennyire közvetlen viszonyban, hogy kérdezősködjek, gondoltam, holott ez minden bizsonnyal ostoba kifogás. Hiszen milyen régóta szokott ő váratlanul felköszönteni jeles napjaimon engem is. És addigra Réz Pál beiktatott engem már a Déry Tibor-díj kurátorai közé, majd rám testálta az elnökséget is – és itt Miska bácsival sokáig közösen kurátorkodtunk. Igaz, hogy ő talán csak egyszer-kétszer vonatozott ezért személyesen Pestre, vagyis jobbára praktikus e-mailekben intéztük a megbeszéltnivalókat.

És az ő legszerényebbre hangolt, halk szavaiból is kitűnt, hogy a rövidre szabott tényleges Tiszatáj-főszerkesztőség dacára is övé az igazi tekintély és a fölkészültség – de a lelkiismeret meg a felelősség is. És ő az például, aki valóban egynek tekinti a határokon is átnyúló magyar irodalmat, de nem csupán így vélekedik, hanem így is gyakorolja annak ügyes-bajos mindennapjait. És miközben ezerfelé levelez határon túlra szakadt vagy emigrált magyarokkal, semmiféle elvtelen elfogultságból nem hajlik el sem a népi, sem az urbánus felé, keletre sem, nyugatra sem, semelyik égtáj, sehányadik síp felé.

Egy ízben pedig – rettentő régen – Darvasi Laci magával vitt a legendás főszerkesztő Ady téri tanszéki szobájába, amelyet nyugdíjas létére is rendszeresen fölkeresett, és ott látogatókat fogadott. De akkor ez sajnos csak röpke látogatás volt – nagyon szerettem volna maradni még –, feltételezem, hogy Laci rohant inkább, nem pedig Miska bácsi.

De azt még kevésbé lett volna merszem bevallani neki, amit most mégis megteszek. Hogy amikor először hallottam az *Idő* című kötet tervéről, amely arról is szólna, hogy megvannak az öregedésnek és az öregségnek is a maga szépségei (egyet mondjál!, szól a frivol replika), bennem pedig rögtön a Philemon és Baucis szerelmének legendája idéződött fel – akkor én konkrétan Ilia Mihályra meg a feleségére gondoltam. Noha soha nem is láttam őket együtt – csak hallottam róluk. De szemérmesen hallgattam erről, hiszen nem vagyunk olyan viszonyban.

Öhelyettük Déry Tibor '56-ban játszódó Philemon és Baucis-elbeszéléséről írtam, meg a belőle forgatott Makk Károly-filmről, Bulla Elmáról és Páger Antalról. Utána pedig García Márquez *Szerelem kolera idején* című regényéről, amely az életfogytig tartó szerelem reményét is fölcillantotta. Aztán Mészöly Miklós *Film* című remekművére gondoltam, amelynek keretét az képezi, hogy miként jut föl az Öregasszony és az Öregember a Moszkva tértől a Csaba utca végéig – a regényből Darvas Iván és Temessy Hédi főszereplésével készült film. És nem lehet persze nem gondolni közben magára Mészölyre és feleségére, Polcz Alaine-re, akik a Csaba utcát keresztező Városmajor utcában laktak. Erről eszembe jutott, hogy *Szerelem* címmel nemcsak Makk Károly forgatott filmet ugyancsak Déry Tibor regényéből 1971-ben

(a haldokló anya szerepében Darvas Livilivel), hanem Michael Haneke 2012-es filmjének is *Szerelem* a címe – ebben az idős párt Jean-Louis Trintignant és Emmanuelle Riva játssza. Itt tartottam, amikor eszembe ötlött, hogy ennek a fotóalbumnak *Idő* lesz a címe, szerelemről pedig szó sem esett – és mégis így asszociál az ember.

Ilyesmikről fecsegtem, csak azt nem árultam el, hogy Miska bácsit képzeltem el Philemonnak és Júlia nénit Baucisnak. De hát nem voltunk olyan viszonyban, hogy elképzeljem – pláne, hogy megkérdezzem –, az ő páros életüknek vajon miféle döntő jelentőségű eseményei forrasztották őket egybe – életre szóló hűségbe. E tárgyban is egyedül Darvasi Lacira tudnék hagyatkozni – de neki is inkább a képzeletére, mint a valóságos értesüléseire vagy az emlékezetére. Ő az, aki megszámlálhatatlan évek óta nemcsak levelezésben áll Miska bácsival – és ebbe még manapság is belefér nekik a borítékos, kézzel írt levél meg a képeslap –, hanem még telefonálnak, ritkábban találkoznak is. A napokban megállapodtak, hogy Laci elviszi neki a *Neandervölgyiek* három kötetét, mert Miska bácsi roppant kíváncsian várja, hogy elolvashassa.

Ahogy ezeket a sorokat írom, találomra rákeresek és rákattintok egy *Philemon és Baucis* című animációs remekműre, Láng Orsolya háromperces rajzfilmjére – a hangja zene és zörej, nem beszéd. Barokk csembaló-muzsika szól, két fa között egy házikó, benn az idős házaspár vacsorához készül, a kattogó faliórán hét óra felé jár az idő. Az ösztövért Philemon a görög vázaábrázolások szakállát viseli, Baucis fitos orrú, kontyos – várják, hogy leülhessenek a terített asztalhoz: két tányér, levesestál, két kanál, merőkanál. A férfi székestül tolja be asszonyát az asztalhoz, leülnek, és nekilátnak: Hogy etessék egymást – egymás szájába kanalaznak, egyszerre.

A film nem foglalkozik a legenda szerinti isteni látogatókkal, a nekik szánt traktával és a cserébe járó isteni jutalommal – nem kell kiérdemelniük a végső megdicsőülést. Nyolc óra felé már egymás fogát mossák a fürdőszobában, majd erősen foghíjas mosolyukkal közösen nevetnek bele a tükörbe.

1 perc 14 másodpercnél betotyognak a hálószobába – ágyuk fölött az esküvői képük –, lefekszenek. De Philemon fölriad arra, hogy Baucisról lecsúszott a közös takaró, leszáll, ráteríti a feleségére. Visszafekszik, nézi az alvó (vagy csak alvást tettető?) asszonyt. Aztán Baucis szeme pattan föl (közben bagoly huhog), fölkel, ráhúzza férjére a takarót. Majd előlről újra: a férj a betakargató, aztán megint a feleség. Megint Philemon, de föltámad újra a zene is, hogy az első kakasszóra Baucis riadjon föl elsőnek, de a másodikra már a férje is. Fölülnek mindketten az ágyban, és a két fa – a tölgy és a hárs – közül, zeneszóban, hangos csiripeléssel felröppen a házra egy madár.

Isten éltesen, drága Miska bácsi! Isten éltesen mindkettőtöket!

